

„Két állam szorításában”

A kisebbségek politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális és jogi helyzetét külső és belső tényezők segítségével vizsgálhatjuk. Ugyanakkor e körülmények ismeretében tanulmányozhatjuk a jelen előadásban leginkább hangsúlyozni kívánt jelenséget: a kisebbségek viselkedését is.

Miután a kisebbségek nem légüres térben léteztek, az egyik legfontosabb kisebbségtörténetet befolyásoló tényezőként határozható meg az államközi kapcsolatok minősége, esetünkben a magyar–jugoszláv viszony, és az ennek hatására formálódó magyarországi délszláv nemzetiségi politika.

A magyar–jugoszláv viszonyt az általunk vizsgált periódusban (tehát 1945 és 1948 között) röviden a következőképpen jellemezhetjük:

A második világháborút a győztesek oldalán befejező Jugoszlávia lényegében a legbefolyásosabb állam volt a Balkánon. Bár a nyugati hatalmakkal meglehetősen feszült volt a viszonya, a Szovjetunió egyik leghűségesebb szövetségeseként tartották számon. Már 1945. április 11-én barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt kötött a két állam.¹ Jugoszlávia a Kominform² megalakításának szorgalmazója és fontos résztvevője volt. Valószínűleg nem túlzás, ha azt állítjuk, akkoriban (1947–1948-ig a leplezetlen szovjet dominancia megnyilvánulásáig és a szovjet–jugoszláv szakításig) Jugoszlávia Sztálin előrehozott bátyjaként funkcionált e térségben. 1946–47 folyamán a Szovjetuniót megelőzve építette ki a barátsági szerződések hálózatát Lengyelországgal, Csehszlovákiával, Bulgáriával, Albániával, Magyarországgal és Romániával. Talán egyetérthetünk azon véleményekkel, melyek szerint Tito „regionális vezetői hajlamait” jól példázták azok a szomszédos országokkal kötött szerződések, melyeket forgatókönyvszerűen az adott országban tett, szemlátomást sikeres látogatásai kísérték.³ Minde-

¹ JUHÁSZ, József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula, Budapest, 1999. 124.

² Kominform – magyarul Tájékoztató Iroda.

³ AUTY, Phyllis: Yugoslavia's International Relations. In: Contemporary Yugoslavia. Edited by WUCHINICH, Wayne S. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1969. 165.

zek mellett Jugoszlávia rendkívül szoros kapcsolatot épített ki Bulgáriával és Albániával is, terveinek következő állomása egy Balkán-föderáció megalakítása lett volna. E törekvései azonban már nem fértek bele Sztálin Balkánnal kapcsolatos elképzeléseibe.

Visszatérve a kelet-európai országokkal, így Magyarországgal való viszonyára, azt semmiképpen sem szabad két egyenrangú fél kapcsolataként elképzelnünk. A két állam nem egyenrangú státusát világítják meg például a jugoszláv–magyar lakosságcsere-egyezmény létrejöttének körülményei.⁴ Vagy amíg Jugoszlávia még 1943-ban megkövetelte a délvidéki razziák felelőseinek bíróság elé állítását, majd 1946-ban a jugoszláv hatóságoknak történő kiadatását,⁵ addig a Bácska és a Bánát magyar áldozatait senkit sem vontak felelősségre. Magyarország részéről egyetlen tiltakozó mondat sem hangzott el,⁶ „szemet hunyt” a partizánok súlyos atrocitásai felett.

Déli szomszédunk számára a magyar fél csak egy volt a lehetséges partnerek közül, amíg volt ellenséges államként Magyarország nem bővelkedett a potenciális szövetségeseiben. A szomszédos országok közül Csehszlovákiával és Romániával szemben Jugoszlávia volt a kivétel. Mi több az egyetlen állam, amelyre a békekonferencián potenciálisan támaszkodni lehetett, olyan tényező, amely az elmérgesedő magyar–csehszlovák viszony külpolitikai ellensúlyát képezhette.⁷ A magyar kormányoknak ebben a helyzetben nem volt más lehetősége, mint hogy eleget tegyenek a különböző jugoszláv követeléseknek.

Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a titói Jugoszláviának nagyon fontos volt a szomszédos országok politikai berendezkedése. A népfront győzelmét követően a térség első kommunista állama számára biztonsága szempontjából a rendszerazonosság nagyon fontos szerepet játszott. Ennek szemléltetésül idéznénk Csuka Jánosnak, a Miniszterelnökség Kisebbségi Osztálya előadójának a magyar–jugoszláv viszonyról 1945 decemberében készült feljegyzéseiből. A sorok jól szemléltetik a Kisgazdapárt nem várt magyarországi győzelmét követő jugoszláviai hangulatváltást és az ennek hatására beindult nyomásgyakorlást: „A magyarországi választások eredménye a délszláv közvéleményt és az ottani magyarságot egyaránt meglepte. A délszláv közvélemény arra számított, hogy ugyanaz a világszemlélet

⁴ FÖGLEIN, Gizella: Magyar–jugoszláv népcserreegyezmény-tervezet – 1946. In: Nemzetiség vagy kisebbség? A magyarországi horvátok, németek, románok, szerbek, szlovákok és szlovének státusáról 1945–1993. Forrásközlések, tanulmányok cikkek. Ister, Budapest, 2000. 37.

⁵ A. SAJTI, Enikő: Impériumváltás, magyarellenes megtorlások, kitelepítések és a konszolidáció feltételeinek kialakulása a Délvidéken 1944–1947. Századok, 2002. 5. sz. 1078.

⁶ Uo. 1072.

⁷ TÓTH, Ágnes: A magyarországi délszlávok helyzete és törekvései 1945–1948 (Dokumentumok). In: Bács-Kiskun megye múltjából. XIII. 1993.

kerekedik felül Magyarországon, mint amely Jugoszláviában uralomra jutott s ezt annyira biztosra vették, hogy ennek a megvalósítandó elképzelésnek bizalmat előlegezve, mindenféleképpen igyekeztek megalapozni a délszláv–magyar együttműködést és a jugoszláviai magyarság megelégedettségét. A Kisgazdapárt által kihozott többség új képet vetített a délszláv közvélemény elé: azt látta, hogy Magyarország nem áll be azoknak a szociális berendezésű államoknak a sorába, amelyek között Jugoszlávia is található s polgári vonalon maradván, kül- és belpolitikájában bizonyos tradíciókat követ. [...] A határokkal kapcsolatban a jugoszláv vélemény az, hogy egy azonos világnézetű Jugoszlávia és Magyarország között a határkérdésben sokkal könnyebb lett volna a megegyezés. A jugoszláv kormány esetleg kisebb áldozatokba is belement volna minden kényszer nélkül, spontán elhatározásból, a szorosabb együttműködés és tartós béke kedvéért. A nem azonos világnézetű Magyarországgal nem olyan egyszerű a megegyezés, mert Belgrád szerint az veszélyeket rejt magában, amit a magyarországi választások eredményével is igazoltnak látnak. Az azonos világnézetű két ország határai spiritualizálódnak s fokozatosan elveszítik jelentőségüket s ezért nem fontos, hogy 20-30 kilométerrel északabbra vagy délre van kitolva. A polgári Magyarországgal már a megegyezést nem tartják ennyire egyszerűnek és kézenfekvőnek.”⁸

A kommunista fordulatot követően Jugoszlávia a nemzetiségi politika rendezését illetően is „élen járt”. A jugoszláviai magyarság helyzete a magyar kormányok szemében példaértékűvé vált, inentől Jugoszlávia követelt a jugoszláviai magyar kisebbség által élvezett jogokkal azonos jogokat a magyarországi délszlávok számára. Bár kifogásai nem voltak ok nélküliek, megkockáztatható, hogy Belgrádnak a magyarországi délszláv kisebbség nemcsak mint kisebbsége volt fontos. Az adott nemzetközi helyzetben kivételes pozícióját Jugoszlávia arra használta fel, hogy kisebbségén keresztül befolyásolja egy szomszédos állam nemzetiségi politikáját és talán nem túlzás, ha azt állítjuk, a politikai életét is. A levéltári forrásokban szinte mindegyik, a délszláv kisebbségeket vagy iskolaügyüket illető intézkedéssel kapcsolatosan megtalálható: „a fontos külpolitikai érdekeinkre való tekintettel”, vagy „az úgy nagy nemzet- és külpolitikai fontosságára való tekintettel” formula.

Hangsúlyoznunk kell, hogy nemcsak jugoszláv, de magyar részről is új helyzet állt elő. Míg a két világháború közötti időszakban a királyi Jugoszlávia távol tartotta magát a Magyarországon élő nemzetiségeitől, addig a magyar kormány ezúttal kénytelen elfogadni a területén élő délszlávok „nemzeti újjászületését”.

Bár Magyarországon 1945 után jó és szabad volt újra szlávnak lenni, a délszláv nemzetiségek nem sorakoztak fel egyöntetűen az ország elsőként megalakult nemzetiségi szervezete, az 1945 februárjában megalakult Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja mögé. Voltak köztük olyanok, akik anyaországuktól elválasztva

⁸ MOL. A Miniszterelnökség Kisebbségi Osztályának Iratai. XIX-A-1-n-”Z”79/1945

továbbra is őrizték nemzetiségi identitásukat, beszélték nyelvüket és ápolták kultúrájukat, ugyanakkor beilleszkedtek abba a közegbe is, és kötődtek ahhoz az országhoz is ahol éltek. Beletörődtek az adott viszonyokba, még akkor is, ha azok nem biztosították a magyarsággal egyenjogú kisebbségi jogokat számukra, sőt sürgették asszimilációjukat. Korábbi hátrányos megkülönböztetésükkel szemben kialakult védekezési mechanizmusuk legjellemzőbb sajátossága apolitikus viselkedésük volt. A délszláv nemzetiségű lakosság e csoportjai már nem követeltek nemzetiségi jogokat, iskolákat (elfogadták a magyar nyelvű oktatást), távol tartották magukat az új, aktív politikai és kulturális szerepet felvállaló és a jugoszláviai anyanemzettel szoros kapcsolatokat fenntartó szláv Antifasiszta Fronttól.

A délszláv nemzetiségek sem számarányuknál, sem elhelyezkedésüknél fogva (ún. nemzetiségi szigeteken éltek) nem jelentettek problémát Budapest számára, csekély érdekérvényesítési lehetőséggel rendelkeztek.

Mint ismeretes, ilyen nemzetiségi szigetként és az előzőekben leírt magatartással jellemezhető a Boszniából a 17. század utolsó harmadától a 18. század negyvenes éveiiig több hullámban Mohácsra betelepülő sokácok is. Már 1945. december 3-án az Antifasiszta Front országos konferenciájának jegyzőkönyvében azt olvashatjuk, hogy Mohácson nem mondható el a Front „[...] Jolyan előrehaladott szervezettsége, mint a Bajai Háromszögben. Ennek oka az olyan agilis emberek hiánya, akik szívükön viselik a MSZAF sorsát, és akik komolyan vennék a hivatásukat.”⁹ És ez nem véletlen, ugyanis Mohácson már 1905-ben megalakult a Mohácsi Sokácok Olvasóköre, melynek működését Mohácsi Sokácok Magyar Olvasóköre néven engedélyezte a Belügyminisztérium. Megfelelő sokác vezetők híján – mivel értelmiségi réteget egyáltalán nem mondhatott magáénak a sokátság – magyar értelmiségiek álltak az olvasókör élén. A kör gyűlései és jegyzőkönyvei is kezdettől fogva magyar nyelven zajlottak és íródtak. Az alapítószabályzatban az alapítás fő céljaként hírlapok, könyvek olvasása, előadások rendezése által a magyar művelődés hazafias szellemben való terjesztése szerepel.¹⁰ A Sokáckör nagy népszerűsége tett szert, mély gyökeret eresztett nemcsak a szűkebb tagság (mely ekkor kizárólag csak férfiak közül került ki), de a mohácsi sokác társadalom körében is. 1942-ben a hagyományos kulturális feladatok mellett gazdasági célok is megjelentek tevékenységében, megalapították a Mohácsi Sokácok Magyar Olvasóköre Mezőgazdasági Gépszövetkezetét. A gépszövetkezet gépeinek segítségével hatékonyabban tudták földjeiket megművelni, sőt a város legkorszerűbb gépparkjával rendelkeztek.¹¹ A

⁹ LASTIĆ, Ljubomir S.: Iz naše prošlosti II. Poduzeće za izdavanje udžbenika, Budimpešta 1980. 40.

¹⁰ KOVÁCSNÉ, KASZAPOVICS Katalin: A Mohácsi Sokác Olvasókör története 1905–1947. Pécs é. n.

¹¹ Uo. 55.

pezsgő kulturális és gazdasági tevékenység nem párosult politikai célokkal. A mohácsi sokátság tehát saját hagyományai és anyanyelve őrzése mellett kezdettől fogva kaput nyitott a magyar kultúra felé, amely magában hordozta a nyelvi asszimiláció veszélyét. Úgy vélték, ha nem nyitnak a magyar kultúra irányába, saját fejlődésüket akadályozzák.

Ebbe a miliőbe csöppent az Antifasiszta Front helyi szervezete. Bár Mohácson volt példa helyi kezdeményezésre is (1945 áprilisában hívják életre a Bács-Baranyai Szláv Kultúregyesületet, mely még ez év augusztusában egyesült az Antifasiszta Front Pécssett megalakult titkárságával), a többség támogatottságát mégsem sikerült elnyernie ezeknek a szervezeteknek. Az írott források alapján nem lehet megállapítani azt, amit az adatközlők beszámolóí érzékeltetnek; a sokácságnak mintegy 80%-a nem szimpatizált a Fronttal. E belső polarizáció több okkal is magyarázható. Egyrészt a mohácsi sokácoknak, mint láthattuk, volt már egy több évtizedes múlttal rendelkező, népszerű olvasóköre, melynek célkitűzéseivel azonosulni tudtak. Kitartottak apolitikus hagyományaik mellett, így távol tartották magukat a MSZAF-tól is. Nem nyerte el tetszésüket a szervezet kommunista színezete sem, mivel többségük már régóta a Kisgazdapárttal rokonszenvezett. Miután a Front helyi szervezetének tagjai jórészt olyan emberek voltak, akik nem voltak tagjai a Sokáckörnek (magát Lászlóvícs Márton, aki a Front területi vezetője volt, már korábban kizárták a Körből), ezért a Front – sokszor nem éppen a legmegfelelőbb hangnemet választva – rivalizálni kezdett a másik egyesülettel. Nézeteltérésük – főleg Lászlóvícs Márton ügyvéd nyilatkozatainak köszönhetően – a helyi és országos lapokban egyaránt visszhangra talált, sőt a konfliktust a jugoszláv sajtó is tovább szította. A *Borba* jugoszláv napilap 1946. január 17-i számának vezércikke „Terror kisebbségünk ellen Magyarországon” címmel számolt be a délszlávok helyzetét felmérő kormánybizottság tevékenységéről, melyben a *Tanjug* tudósítója és a SZEB képviselője is helyet foglalt. A bizottság tiszteletére összehívott mohácsi konferencián Lászlóvícs a Mohácsi Sokácok Magyar Olvasókörét fasiszta egyesületnek minősítette és bár az olvasókört szerinte nemrég betiltották, ennek ellenére mégis tovább tartja gyűléseit.¹² Miután 1946 januárjában elrendelték a Sokáckör működésének felülvizsgálatát,¹³ majd Rajk László belügyminiszter 1946. szeptember 11-én a fegyverszüneti egyezmény 15. pontjára való hivatkozással feloszlatta az olvasókört,¹⁴ a Front helyi szervezete mindent megtett, hogy megszerezze a Kör

¹² *Borba*, 1946. január 17.

¹³ Bm. L. 493/946. Mohács város polgármesterének közigazgatási iratai.

¹⁴ A 15. pontban: „Magyarország kormánya kötelezi magát, hogy haladéktalanul feloszlattja a magyar területen lévő összes Hitler-barát, vagy más fasiszta politikai, katonai és katonai jellegű szervezeteket, amelyek az Egyesült Nemzetekkel szemben ellenséges propagandát folytatnak és a jövőben nem tűri meg ilyen szervezetek fennállását.” In: Magyar Történelmi

székházát. A *Naše Novine* 1947. április 15-i száma már az új olvasókör ünnepélyes megnyitójáról tudósította olvasóit, ugyanis a belügyminiszter a kör egész tulajdonát végül a Frontnak ajándékozta. A beszámoló nem mulasztotta el megjegyezni, hogy a régi olvasókör elnemzetietlenítette és fasizálta a mohácsi horvátokat.¹⁵ A mohácsi sokácok azonban nem mondtak le könnyen elveszített „értékeikről”, többször is olvasókörüik újbóli megalapítására tettek kísérletet. Bár próbálkozásaiikkal még az 50-es években sem hagytak fel, egyszer sem jártak sikerrel.

A Front vezetői úgy gondolták, hogy majd a Sokáckör székházának megkaparintásával annak tagsága hozzájuk fog csatlakozni. Ez azonban nem így történt, mivel a sokácoknak nem imponált ez az agresszív, nem kifejezetten legális tagtöborzás. Volt, hogy a vezetők fenyegették a lakosságot: „Majd meglátják a sokácok, hogy Tito hova fogja őket telepíteni, ha megszállja Baranyát.”¹⁶ Összességében feltételezhetjük, hogy ha a Front más természetű eszköztárral rendelkező és békésebb fellépésű, túlkapásuktól mentesebb aktivistákkal rendelkezett volna, akkor talán kedvezőbb hatást válthatott volna ki a mohácsi sokácok körében. A Front mohácsi szervezetének mindössze 30 fős tagsága lehetett.¹⁷

Emellett az Antifasiszta Frontnak voltak vitathatatlan érdemei is, mint például az anyanyelvi oktatás megteremtésében való közreműködés. Bár a nemzetiségi oktatás szabályozása több rendeletben is megtörtént, a németek kitelepítése és a szlovák lakosságcsere árnyékában a délszláv szülők nem fogadták ujjongó lelkesedéssel a nemzetiségi iskolákat, féltek attól, hogy az anyanyelvi oktatásra megfogalmazott igényeik is hátrányos következménnyel járhatnak. Az 1945/46-os tanévben elvégzetetett beiratkozások eredményeként Mohács-Belváros és Mohács-Külterület, valamint Mohács-Alsó-Kanda iskoláiban a nemzetiségi anyanyelvi oktatásra igény nem volt, Mohács-Felső-Kandán pedig a szülők csak a felső tagozatban és a szabad foglalkozás keretében történő tanítást kérték. Az eredmények nemcsak Mohácson voltak ilyen lehangelőek. Baranyában egyetlen nemzetiségi tanítási nyelvű tagozatot sem lehetett felállítani, mivel a beiratások száma sehol sem érte el a 15 főt.¹⁸

Az 1946 márciusában megtartott nemzetiségi összeíráson (mely a délszláv nemzetiségűek kulturális és egyéb nemzetiségi jogainak hatékonyabb biztosítása érdekében történt) Mohácson anyanyelv szerint 1090 fő, nemzetisége alapján pedig

Szöveggyűjtemény 1914–1999. I. Szerk.: ROMSICS, Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 381.

¹⁵ *Naše Novine*, 1947. április 15.

¹⁶ Kunovszki János közlése nyomán.

¹⁷ Uő.

¹⁸ FÜZES, Miklós: Nemzetiségi oktatás a Délkelet-Dunántúlon 1945–1949. In: Baranyai Helytörténetírás. 1982. 558.

csak 64 fő vallotta magát sokácnak!¹⁹ Az 1946/47-es és az 1947/48-as tanév örökölte az előző problémáit, s bár a vallási és közoktatási miniszter további 3 „délszláv tanítási nyelvű” iskola szervezését rendelte el Mohács körzetében, a magyar népiskolákba továbbra is jóval több sokác anyanyelvű gyereket írtattak be, mint a délszláv iskolákba.

A Front a nemzetiségi iskolahálózat és más területen elszenvedett kudarcai miatt a hatóságokat vádolta, amelyek szerinte szándékosan akadályozták a rendeletek megvalósítását, a kormányt pedig határozatlanságáért hibáztatta. A levéltári források alapján azonban megállapíthatjuk, hogy a hatósági kezdeményezés nem hiányzott, főleg az iskolák benépesítését kísérték figyelemmel. A vallási és közoktatásügyi minisztérium és szervei, a tankerületi főigazgató, a tanfelügyelők és a helyi igazgatás is részt vettek a szervezésben, s bár akadt példa nacionalista megnyilvánulásokra a jegyzők és a tanítók részéről is (azonban tudjuk, hogy túlzásoktól a Front sem volt mentes), de közel sem olyan mértékben, hogy az veszélyeztette volna például a nemzeti iskolautó megvalósítását. Az állam részéről nem a jogi keretek kiépítését és a rendeletek végrehajtásának szándékát, hanem inkább egyéb feltételeket illetően mutatkozott hiátus. Nem biztosítottak tantermeket, nem voltak képzett tanítók és hiányoztak a tankönyvek is, mely hiányosságok az oktatás színvonalában is éreztették hatásukat.

Az előzőekben vázolt külpolitikai okok folytán a magyar kormánynak jogilag szabályoznia kellett, valamint ki kellett építenie a nemzetiségi iskolahálózatot, még akkor is, ha a délszláv, esetünkben a sokác szülők többsége azt nem kívánta igénybe venni. Úgy gondoljuk, jól bemutatja a nemzetiségi oktatás mohácsi viszonyait a polgármester tollából megjelent cikk a *Duna Vidék* 1947. március 30-i számában. Ebben a polgármester megdöbbenve állapította meg, hogy a mohácsi délszláv iskolának mindössze 10-12 tanulója van, akkor, amikor Mohácson nagy számban élnek sokácok. Szerinte nem a tanügyi hatóságokat, hanem azokat a szülőket terheli a felelősség, akik nem engedik gyermekeiknek, hogy anyanyelvükön tanulhassanak. Noha meg kell értenünk a szülők aggodalmait és viselkedését is, ez a tény azt is jelenheti, hogy már nem tartották nemzetiségi azonosságuk fontos részének a nyelvet.

Az önmagát közös eredete, nyelve, táncai és szokásai mentén megkülönböztető premodern tudatú mohácsi sokátság a politikaival szemben inkább kulturális identitása szervezését tartotta volna fontosabbnak. Az önmagukról alkotott kép és civil törekvéseik nem egyeztek a velük szemben állított politikai elvárásokkal. Politika-

¹⁹ Bm. L. 1650/1946 Mohács város polgármesterének közigazgatási iratai.

ilag nem éreztek együtt sem Belgráddal, sem Budapesttel. Két tűz közé kerültek, melynek saját civil szervezeteik, törekvéseik estek áldozatul.